

Základy organické chemie

Jaromír Literák

Organizace předmětu

C2700 (přednáška) + C2701 (seminář – řešení příkladů).

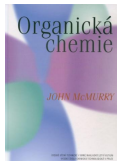
V ISu budou zveřejňovány **prezentace**, **domácí úkoly** a **soupis požadavků ke zkoušce** za každou kapitolu.

Ukončení:

- ▶ C2701 – test min. 50 %
- ▶ C2700 – zkouška bude mít písemnou část (min. 60 %) a krátkou ústní část.

Doporučená literatura:

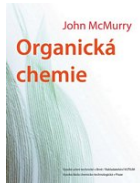
McMurry, John: Organická chemie. 1. vyd. Brno: Vysoké učení technické v Brně, Nakladatelství VUTIUM, 2007.

Organizace předmětu

Doporučená literatura:

McMurry, John: Organická chemie. 1. vyd. Brno: Vysoké učení technické v Brně, Nakladatelství VUTIUM, 2015.

Svoboda, Jiří a kol.: Organická chemie I. 1. vyd. Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, Praha 2005.

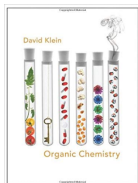

147.33.74.135/knihy/uid_isbn-80-7080-561-7/pages-pdf/obsah.html

Organizace předmětu

Doporučená literatura:

Klein, David: Organic Chemistry. 1. vyd. John Wiley & Sons, 2012.

Literák, Jaromír: Sbíрка řešených příkladů k semináři z organické chemie. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Munipress 2012.

<https://is.muni.cz/www/literak/C2022.pdf>

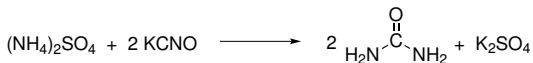
<https://is.muni.cz/www/literak/C3041.pdf>

Co je organická chemie?

Chemie **sloučenin uhlíku** s výjimkou CO, CO₂, HCN, uhličitánů a kyseliny uhličitě, karbidů, HCNO a HCNS.

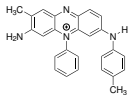
Organická chemie byla historicky chemií látek pocházejících z organismů.

1828 – **Friedrich Wöhler** připravil z anorganických látek močovinu.

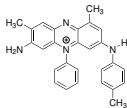

Co je organická chemie?

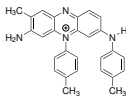
1856 – William Henry Perkin připravil **mauvein**, první z tzv. anilinových barviv.

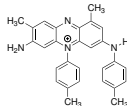
mauvein A

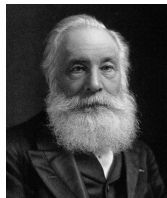
mauvein B

mauvein B2

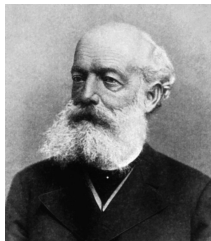

mauvein C

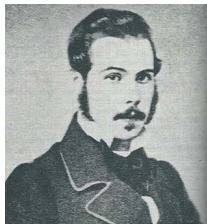

Co je organická chemie?

1858 – strukturní teorie organických látek

Friedrich August Kekule

Archibald Scott Couper

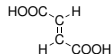
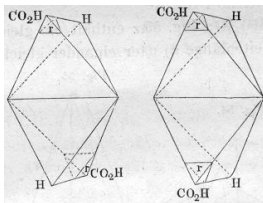
- ▶ Stálá valence určitého typu atomu.
- ▶ Čtyřvazný uhlík.
- ▶ Možnost řetězení atomů uhlíku.
- ▶ Použití čárky pro znázornění vazby mezi atomy.

Co je organická chemie?

1864–1866 – Alexandr Michajlovič Butlerov: Úvod do studia organické chemie – rozvinutí strukturní teorie.

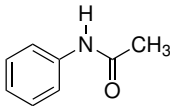
1874 – Jacobus Henricus van't Hoff – tetraedrická koordinace atomu uhlíku.

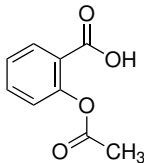

Co je organická chemie?

1886 užití **acetanilidu** jako analgetika

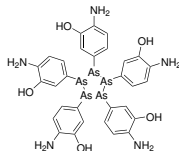
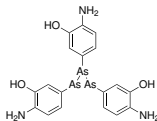
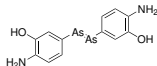

1899 – patentována **kyselina acetylsalicylová**.

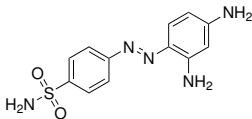

Co je organická chemie?

1910 – na trhu se objevuje **salvarsan** (Paul Ehrlich)

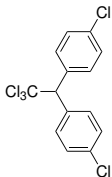

1932 – antimikrobiální účinky **prontosilu** (Gerhard Domagk).

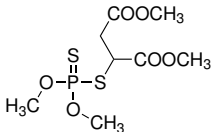

Co je organická chemie?

1939 – objev působení **DDT** (Paul Hermann Müller)

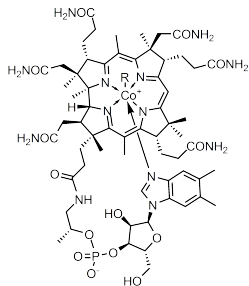

1939–1949 – objevy pesticidů na bázi **organofosfátů** (Gerhard Schrader).

Co je organická chemie?

1973 – laboratorní syntéza **vitaminu B12** (Robert Burns Woodward)

R = 5'-deoxyadenosyl, Me, OH, CN

Reprezentace molekul vzorci

Sumární vzorec

2-methylpropan

butan

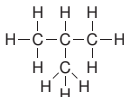
cyklohexan

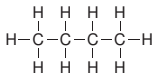
ethanol

Konstituční vzorec

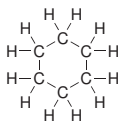
Konstituce je způsob, jakým jsou dané atomy tvořící molekulu mezi sebou pospojovány.

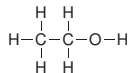
2-methylpropan

butan

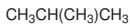
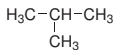
cyklohexan

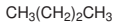
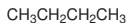
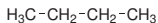
ethanol

Reprezentace molekul vzorci

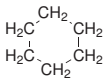
Racionální vzorec

2-methylpropan

butan

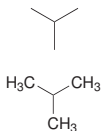

cyklohexan

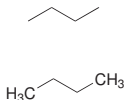

ethanol

Čárový vzorec

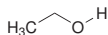
2-methylpropan

butan

cyklohexan

ethanol

Reprezentace molekul vzorci

Pozor, explicitně uvedenému atomu musíme doplnit všechny substituenty!

Elektronový strukturní vzorec vyjadřuje uspořádání valenčních elektronů (vazebných i nevazebných) v molekule.

- jednoduchá kovalentní vazba
- = dvojná kovalentní vazba
- ≡ trojná kovalentní vazba
- nebo $\cdot\cdot$ u symbolu prvku vyjadřuje nevazebný elektronový pár
- $\cdot$ u symbolu prvku vyjadřuje nepárový elektron

Formální náboj atomu vyjadřujeme symbolem $\oplus$ nebo $\ominus$ uzavřeným v kroužku.

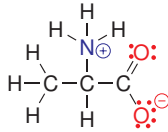
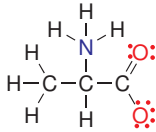
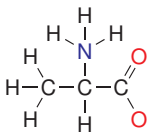
Reprezentace molekul vzorci

Oktetové pravidlo – atomy nepřechodných prvků jsou stabilní se stejným počtem valenčních elektronů jako v atomech vzácných plynů.

Pozor, existují molekuly, v nichž atomy porušují oktetové pravidlo (např. meziprodukty reakcí) – molekuly jsou obvykle nestabilní nebo náchylné k přeměně chemickou reakcí.

Formální náboj atomu

- ▶ Nevazebné elektrony patří atomu, z elektronového páru kovalentní vazby započítáváme polovinu.
- ▶ Součet srovnáme s počtem elektronů, které má neutrální atom daného prvku ve valenční vrstvě (H 1, C 4, N 5 a O 6).

Úkol č. 1

Za předpokladu, že všechny atomy kromě vodíku mají elektronový oktet, doplňte volné elektronové páry a formální náboje atomů.

Řešení:

Vaznost atomů v organických látkách

bor	uhlík	dusík	kyslík	fluor
$\begin{array}{c} \diagup \\ \text{—B} \\ \diagdown \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \text{—C—} \\ \end{array}$	$\begin{array}{c} \diagup \\ \text{—N—} \\ \end{array}$	$\begin{array}{c} \diagup \\ \ddot{\text{O}} \\ \diagdown \end{array}$	—F:
	$\begin{array}{c} \diagup \\ =\text{C} \\ \diagdown \end{array}$	$\begin{array}{c} \diagup \\ =\text{N} \\ \diagdown \end{array}$	$=\ddot{\text{O}}:$	
	$=\text{C}=\text{}$	$\equiv\text{N}$		
	$\equiv\text{C—}$			

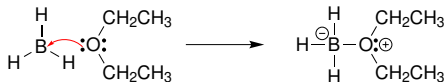
Atom boru má elektronový sextet.

Ve skupinách uplatníme **analogii**:

Vaznost atomů v organických látkách

Zapojení nevazebného elektronového páru/prázdného orbitalu do dativní kovalentní vazby:

bor	dusík	kyslík	fluor
$\begin{array}{c} \\ \text{---} \text{B}^{\ominus} \\ \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \text{---} \text{N}^{\oplus} \\ \end{array}$	$\begin{array}{c} \\ \text{---} \text{O}^{\oplus} \\ \end{array}$	$\begin{array}{c} \oplus \\ \text{---} \text{F} \\ \text{:} \end{array}$
	$\begin{array}{c} \text{=} \\ \text{---} \text{N}^{\oplus} \\ \diagdown \end{array}$	$\begin{array}{c} \oplus \\ \text{=} \\ \text{---} \text{O} \end{array}$	
	$\begin{array}{c} \equiv \\ \text{---} \text{N}^{\oplus} \\ \text{---} \end{array}$		

Vaznost atomů v organických látkách

Heterolýza kovalentní vazby:

dušík	kyslík	fluor
$\overset{\ominus}{\text{N}}:$	$:\overset{\ominus}{\text{O}}:$	$:\overset{\ominus}{\text{F}}:$
$=\overset{\ominus}{\text{N}}:$		

Kovalentní vazby v organických látkách

S ohledem na rozložení elektronové hustoty sdílených elektronových párů rozeznáváme σ a π vazbu:

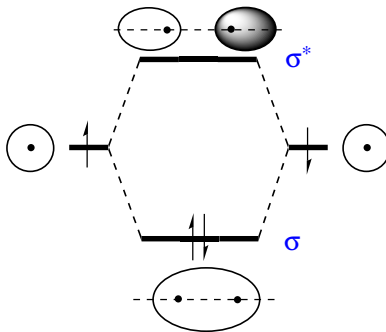
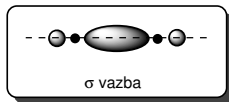

σ vazba

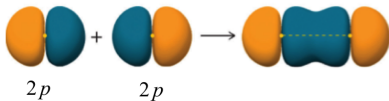
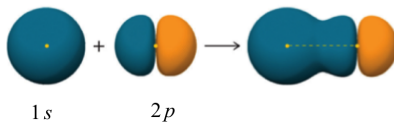
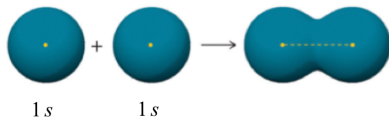

π vazba

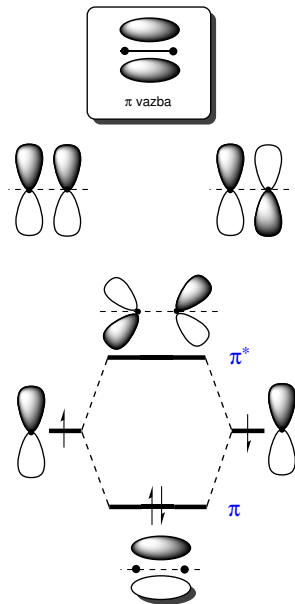
Vznik σ -vazby

Vznik σ -vazby

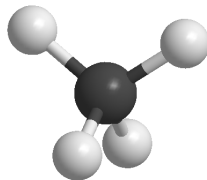
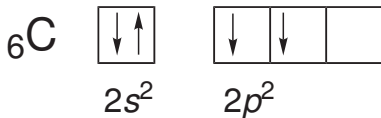

Vznik π -vazby

Vazebné poměry atomu uhlíku

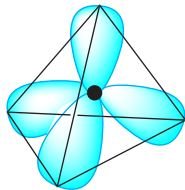
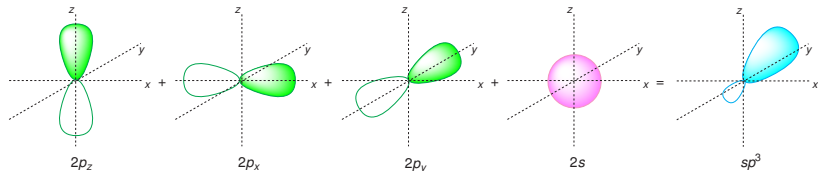

1931 – **Linus Pauling** rozpracoval teorii **hybridizace**, vysvětlil tvar molekuly methanu.

Popis vazebných poměrů pomocí hybridizace

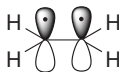
Hybridizace sp^3

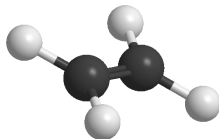
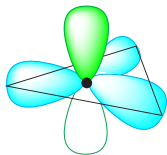
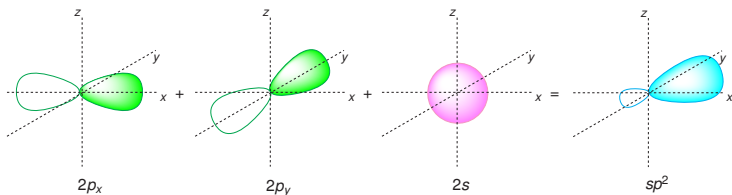
Vazebný úhel je přibližně **$109,5^\circ$** .

Popis vazebných poměrů pomocí hybridizace

Dvojná vazba je kombinací jedné σ a jedné π vazby.

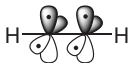

Hybridizace sp^2

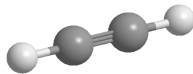
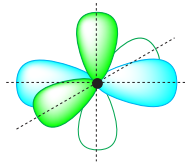
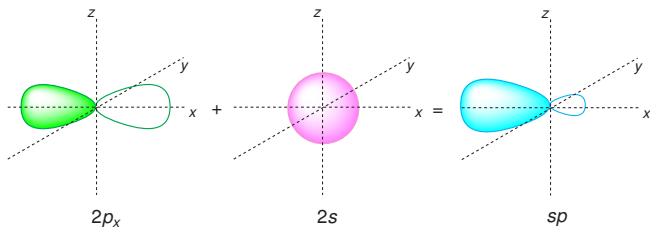

Popis vazebných poměrů pomocí hybridizace

Trojná vazba je kombinací jedné σ a dvou π vazeb.

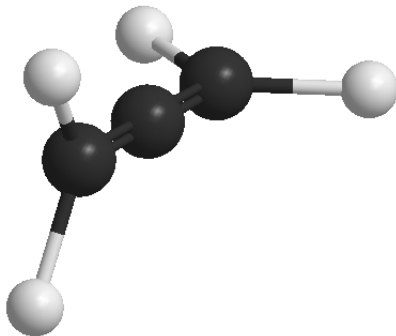
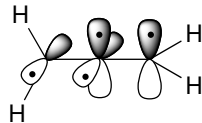
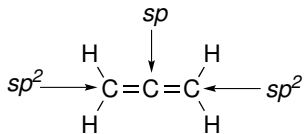

Hybridizace sp

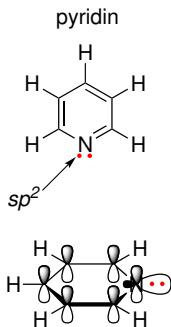
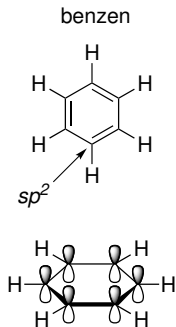
Popis vazebných poměrů pomocí hybridizace

Allen:

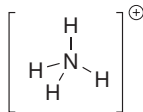
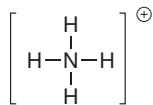
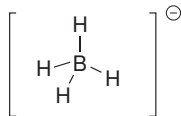
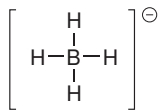
Popis vazebných poměrů pomocí hybridizace

Úvahy můžeme rozšířit na další prvky, kdy místo vazebného elektronového páru nalezneme **nevazebný elektronový pár**.

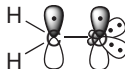
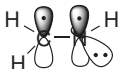
Popis vazebných poměrů pomocí hybridizace

Hybridizace sp^3

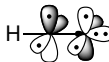
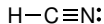
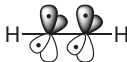

Popis vazebných poměrů pomocí hybridizace

Hybridizace sp^2

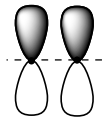
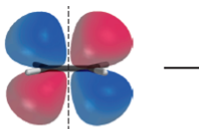
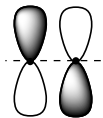
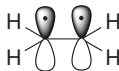
Hybridizace sp

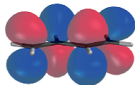
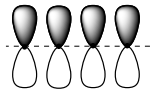
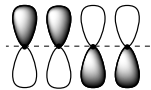
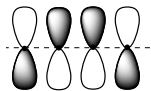
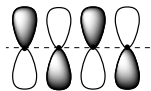
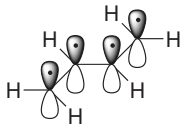
Konjugace

Ethen

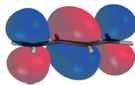

Konjugace

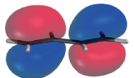
Buta-1,3-dien

—

—

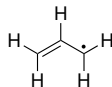
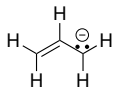
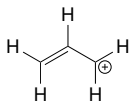
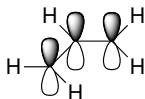
↑↓

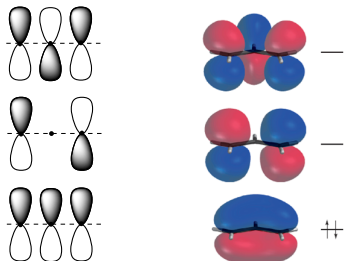
↑↓

Konjugace

Allylový systém – kation, anion a radikál

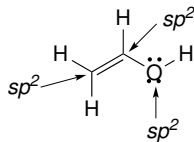
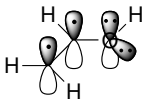
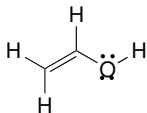

Allylový kation:

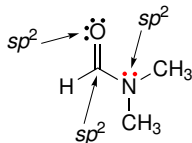
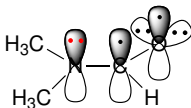
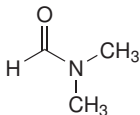

Konjugace

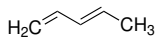
Allylový systém – vinylalkohol

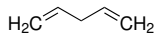
Pozor na hybridizaci atomu s volným elektronovým párem vedle π vazeb!
Allylový systém – amid

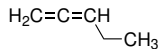
Příklad č. 2

konjugované π -vazby

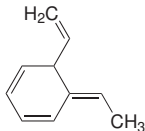

izolované π -vazby

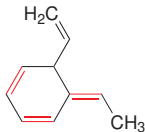

kumulované π -vazby

Identifikujte dvojné vazby, které jsou v konjugaci.

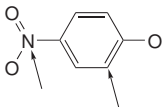
Řešení:

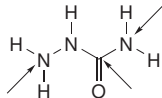
Příklad č. 3

Za předpokladu, že všechny atomy kromě vodíku mají elektronový oktet, doplňte volné elektronové páry a formální náboje atomů. Určete, které volné elektronové páry jsou v konjugaci s násobnými vazbami. Pokuste se odhadnout hybridizaci označených atomů.

a)

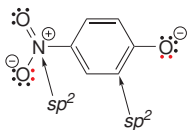

b)

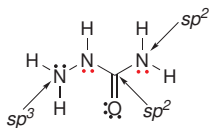

Řešení:

a)

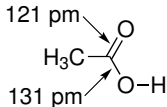
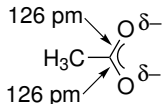
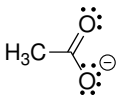
b)

Rezonanční vzorce

Klasické elektronové vzorce často **selhávají** při popisu vlastností **konjugovaných π -systémů**.

Acetátový anion:

1931–1933 – Linus Pauling

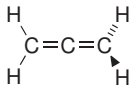
Pomůckou je použití **rezonančních (mezomerních) vzorců**, které odvodíme posuny elektronů v rámci konjugovaného π -systému.

Skutečné vlastnosti konjugovaného π -systému získáme jako **vážený průměr (hybrid)** více rezonančních vzorců.

Rezonanční vzorce

Pravidla pro psaní a použití rezonančních vzorců:

- ▶ Rezonanční struktury se oddělují jednoduchou oboustrannou šipkou $\leftrightarrow$.
- ▶ Posuny se týkají jen elektronů v **konjugovaných** π vazbách a p orbitalech. Nedochozí k přerušení σ vazeb.
- ▶ Musí docházet k překryvu π a p orbitalů. Např. v allenu jsou π vazby na sebe kolmé a nejsou v konjugaci:

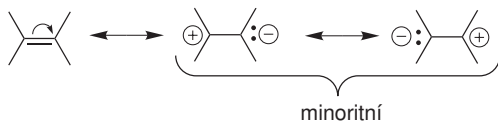

- ▶ Hybrid je stabilnější než všechny rezonanční struktury, ze kterých se skládá.

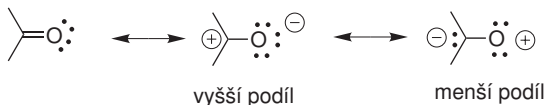

Rezonanční vzorce

- ▶ Vznik oddělených nábojů snižuje příspěvek k výslednému hybridu.

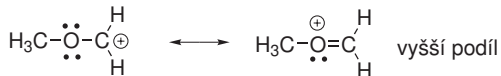

- ▶ Větší váhu mají struktury, ve kterých je záporný náboj lokalizován na elektronegativnějším atomu a kladný náboj na elektropozitivnějším atomu.

Rezonanční vzorce

- ▶ Rezonanční struktura, ve které mají všechny atomy **elektronový oktet**, mají větší váhu než struktury s elektronovým sextetem.

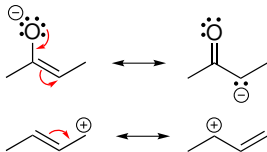

- ▶ Delokalizace elektronu ve větším π orbitalu znamená snížení energie a zvýšení stability, **počet možných rezonančních struktur je přímo úměrný velikosti π -systému**. Proto čím více rezonančních struktur napíšeme, tím by měla být částice stabilnější.

Rezonanční vzorce

V organických molekulách se setkáme s několika základními „vzory“ pohybu elektronových párů:

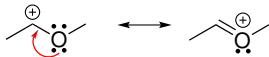
Allylový systém

Polarizace π vazby

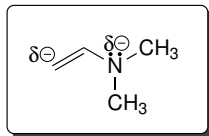
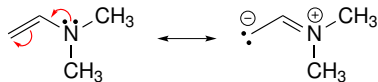
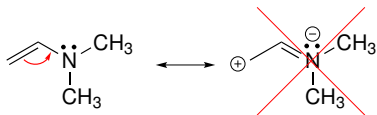
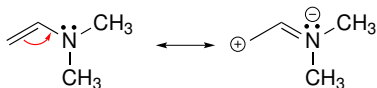
Elektronový pár vedle prázdného p orbitalu

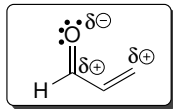
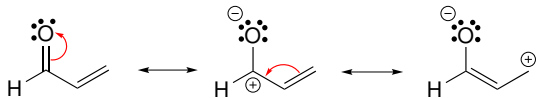
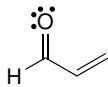
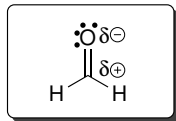
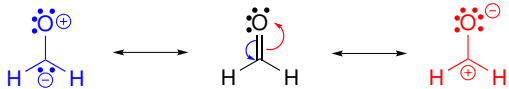
Cyklický π systém

Uplatnění rezonančních vzorců

Uplatnění rezonančních vzorců

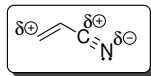
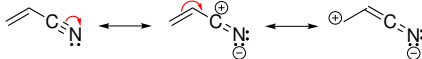
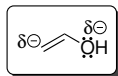
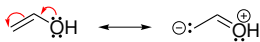

Příklad č. 4

Napište relevantní rezonanční vzorce vinylalkoholu a akrylonitrilu a určete, na kterých atomech v rámci π -systému dochází ke vzniku parciálního kladného a záporného náboje.

Řešení:

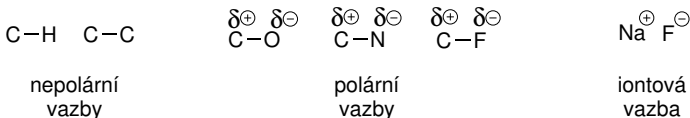

Polarita a polarizovatelnost vazeb

Nepolární vazba: rozdíl elektronegativit $< 0,4$

Polární vazba: rozdíl elektronegativit $0,4-1,7$

Iontová vazba: rozdíl elektronegativit $> 1,7$

Dipólový moment

$$\mu = r \cdot q \quad [\text{C cm}]$$

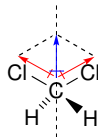
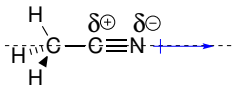
Praktičtější je vyjadřovat velikost dipólového momentu jednotkou debey ($1 \text{ D} = 10^{-18} \text{ C cm}$)

Znázorňování orientace dipólového momentu.

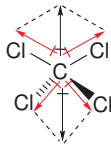
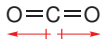

Polarita a polarizovatelnost vazeb

Dipólový moment je **vektorová veličina**.

V nepolární molekule mohou být polární vazby:

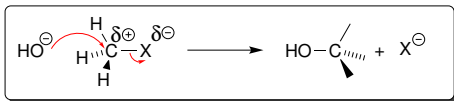
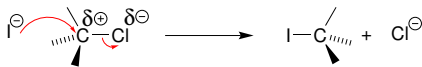

Polarita a polarizovatelnost vazeb

Polarita vazby je důsledkem trvalé deformace rozložení elektronové hustoty.

Polarizovatelnost vyjadřuje, jak snadno vlivem vnějšího elektrického pole dojde k deformaci elektronové hustoty (a vzniku např. indukovaného dipólu).

Polarizovatelnost souvisí se **snadností heterolýzy vazby**.

roste polarita vazby C-X

roste polarizovatelnost vazby C-X

roste reaktivita vazby C-X

Indukční a mezomerní efekt

Indukční efekt – deformace rozložení elektronové hustoty σ vazeb.

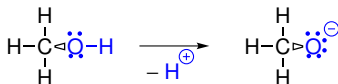
Efekt rychle slábne s počtem vazeb!

I+ efekt

I- efekt

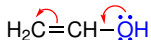

I- efekt

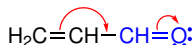
I+ efekt

Mezomerní efekt – deformace rozložení elektronové hustoty π vazeb.

Elektronová hustota v π vazbách je polarizovatelnější než v σ vazbách!

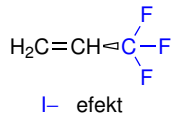
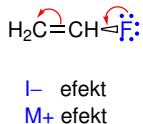
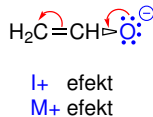
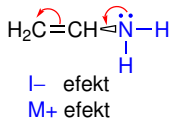

M+ efekt

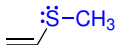
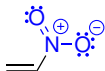
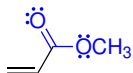
M- efekt

Indukční a mezomerní efekt

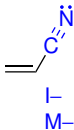
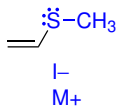
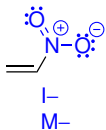
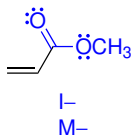
Příklad č. 5

Určete, jakým efektem (indukční a mezomerní) působí modře označené skupiny na zbytek molekuly.

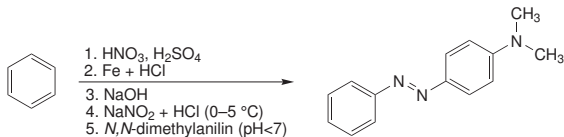

Příklad č. 5

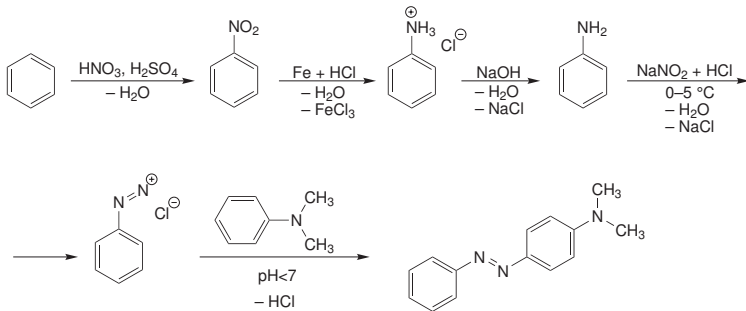
Řešení:

Zápis organických reakcí

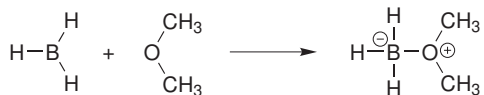
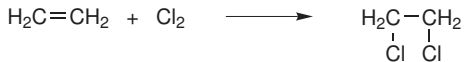
Což prakticky znamená:

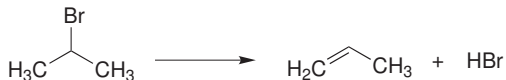

Klasifikace organických reakcí

1. Adice – dochází ke spojení molekul.

2. Eliminace – opak adice, dochází k rozštěpení molekuly.

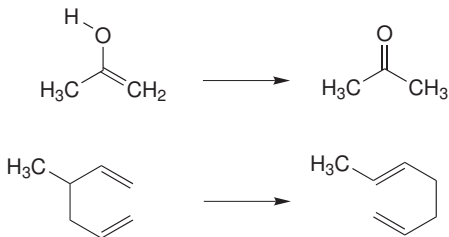

Klasifikace organických reakcí

3. Substitute – počet molekul na jedné a druhé straně rovnice je stejný, jen dochází k výměně atomu nebo skupiny atomů v jedné molekule za jiný atom nebo skupinu atomů.

4. Přesmyk – dochází pouze k přeskupení vazeb v rámci molekuly, produkt reakce je konstitučním izomerem výchozí látky.

Klasifikace organických reakcí

Kondenzace – reakce, při které se spojují molekuly do větší molekuly za současného odštěpení další malé molekuly, například H_2O , NH_3 , HCl ...

Reakční mechanismus

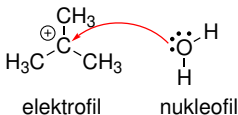
Podrobný popis souslednosti všech meziproduktů reakce včetně způsobu jejich vzájemné přeměny.

Navržení reakčního mechanismu je výsledkem **experimentálního zkoumání** průběhu dané reakce nejrůznějšími metodami a na základě analogie s podobnými reakcemi.

Reakce probíhající **polárním mechanismem** zahrnují polární molekuly a ionty a obvykle dochází k heterolýze kovalentních vazeb nebo kovalentní vazby vznikají tak, že částečně nebo úplně záporně nabitý atom dodává elektronový pár do vazby s atomem, který je částečně nebo úplně kladně nabitý.

Klasifikace organických reakcí

Nukleofil (Nu) – molekula nebo atom, který je částečně nebo úplně záporně nabitý a vyhledává atomy kladně nabité.

V průběhu reakce nukleofil přispívá do tvorby kovalentní vazby s kladně nabitým atomem elektronovým párem (nevazebným elektronovým párem nebo elektronovým párem vazby π nebo σ).

Elektrofil (E) – molekula nebo atom, který nese částečný nebo úplný kladný náboj nebo která nemá elektronový oktet, a která během reakce vyhledává atomy, které jsou nukleofilní.

Činidlo	Nenabité	Nabité
elektrofil	AlCl_3 , H_2SO_4	H^+ (jako H_3O^+), Cl^+ , NO_2^+ , $(\text{CH}_3)_3\text{C}^+$
nukleofil	H_2O , NH_3	OH^- , NH_2^- , Br^- , I^-

Zápis organických reakcí

Ke znázornění pohybu elektronů a elektronových párů používáme **zahnutých šipek**.

Pohyb jednoho elektronu

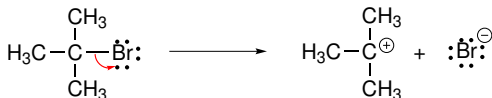

Pohyb elektronového páru

Homolýza vazby

Heterolýza vazby

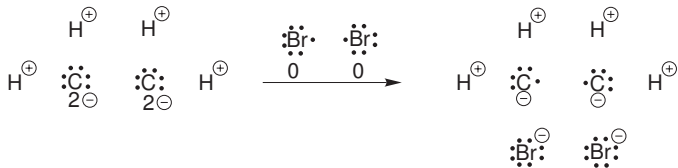

Oxidace a redukce

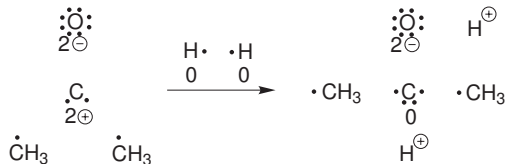
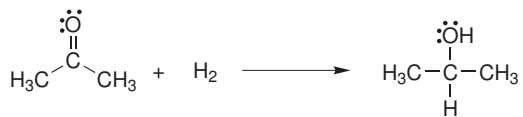
Oxidační číslo atomu ve sloučenině je náboj, který by tento atom nesl v případě, že bychom provedli štěpení všech kovalentních vazeb z tohoto atomu vycházejících s ohledem na polaritu vazby.

V případě různých atomů bychom provedli heterolytické štěpení, které musí respektovat **elektronegativity atomů**.

V případě stejných atomů dělíme vazebné elektronové páry symetricky.

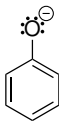

Oxidace a redukce

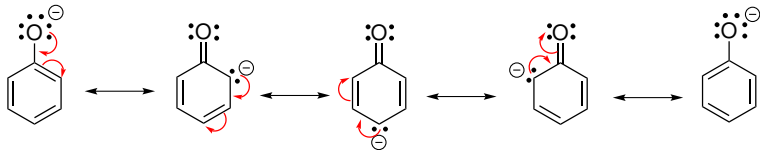

Příklad č. 6

Napište rezonanční vzorce fenolátového aniontu:

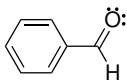
Řešení:

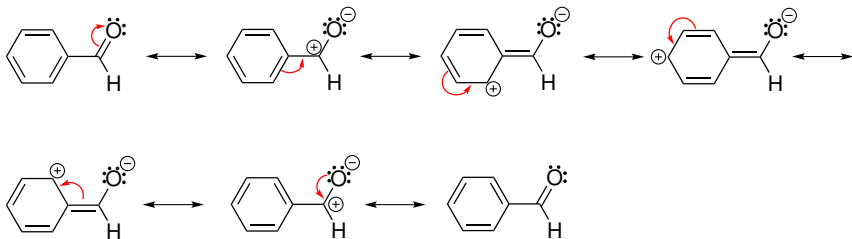

Příklad č. 7

Napište rezonanční vzorce benzaldehydu:

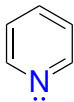

Řešení:

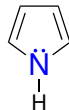

Příklad č. 8

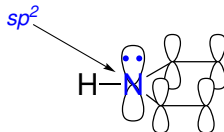
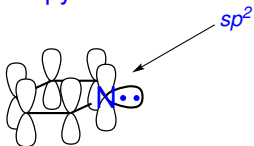
Napište rezonanční vzorce pyrrolu a pyridinu:

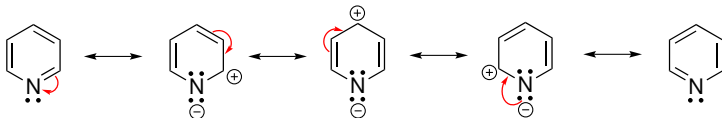
pyridin

pyrrol

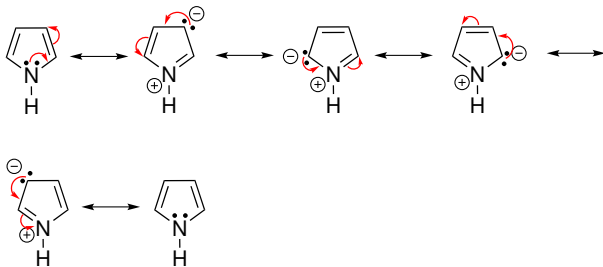

Řešení:

Příklad č. 8

Řešení:

100% ORGANIC